

Ivan ZORIČIĆ
Pedagoški fakultet, Pula

IZVORI NAGLASNIH KOLEBANJA U NOVIJIM RJEČNICIMA HRVATSKOG JEZIKA

U članku su opisana dva temeljna izvorišta naglasnih nepodudarnosti u novijoj rječničkoj literaturi. Jedno se očituje u raskoraku između zapisane norme i naglasne prakse, a drugo se opaža na onim područjima na kojima naglasna norma danas još nije posve ustaljena pa se javljaju dvostrukosti (katkad i trostrukosti), kako je primjerice u dijelu pridjevnih složenica.

Iako naglasna kolebanja nisu u središtu leksikografske pozornosti niti se tamo rješavaju, nema dvojbe da se ona u nas najprije i najpotpunije opažaju baš u toj jezičnoj disciplini. Odavno je zamijećeno da opstojе naglasne nepodudarnosti u novijim jednojezičnim i dvojezičnim rječničkim vrelima koja su nastajala na hrvatskoj strani i da je njihov opseg različit od jednoga do drugog slučaja, već prema gledištima samog autora i starini djela. U takvo se stanje lako osvjedočuje svatko kad se zaputi u potragu za naglaskom koje od riječi što ulazi u dio korpusa čiji je naglasak kolebljiv. Prvi je zaključak očit već na razini sveukupnoga rječničkog blaga. Od izvora do izvora brojne su naglasne dvostrukosti, pa i trostrukosti, katkad čak i u istom djelu i u istoznačnica. Tako je primjerice zapisano: *dōdir* (BR¹ i DJR), *dōdir* (JR i TR), *dōdir* i *dōdir* (RMS); *ūzrāst* (AR) i *ūzrast* (RMS); *sūsret* (AR i BR), *sūsret* (DJR), *sūsret* i *sūsret* (RMS); pa *zāpād*, *zāpad* i *zāpad*, sve u AR... Naglasne nepodudarnosti u nekih kategorija dosežu i do trećine ukupnoga leksičkog korpusa, kako je na primjer u većem dijelu imeničkih tvorenica nultim sufiksom i u pridjevnih složenica. Budući da se opažaju sustavne tendencije u njihovu javljanju,

¹ U tekstu se kraticom navode ova djela: ANR – V. Anić: *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi liber, Zagreb 1991; AR – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb 1880–1976; BR – J. Benešić: *Hrvatsko-poljski rječnik*, NZH, Zagreb 1949; DJR – M. Deanović, J. Jernej: *Hrvatsko ili srpsko-talijanski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb 1982; JR – J. Jurančić: *Srbsko-hrvatsko-slovenski slovar*, Ljubljana 1972; PR – *Pravopis hrvatskosrpskog jezika*, MH i MS, Zagreb – Novi Sad 1960; RMS – *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, I–VI, Matica srpska, Novi Sad 1967–1976; TR – I. I. Tolstoj, *Serbskohrvatsko-ruskij slovar*, Moskva 1958.

akcentologija pridodaje leksičkim naglasnim razlikama i one za jezični sustav znatnije i važnije što se očituju na razini tipoloških i paradigmatičkih naglasnih norma, pa tako problem za leksikografa biva još složenijim.² Na jednoj su mu strani znanstveni ugled preteča na istom poslu, naglasna zbilja govornika standardnog jezika i podaci iz novije akcentološke literature, trolist koje se ne da mimoći i koji se, što je napose nepovoljno, nerijetko ne poklapa u mnogočemu, a na drugoj strani stoji pred ograničenjima što ih nameće tip, vrsta i namjena rječnika koji sastavlja. U konačnici nastaje rječnik koji je uvijek autorski odabir u granicama standardnoga, i u naglasnom pogledu također. Otuda dijelom i njegova normativnost, koja se opet daje osporavati s gledišta otvorenosti rječničkog korpusa kao cjeline.

Stoga je posve nedvojbeno da akcentologija mora problem istražiti do kraja i pružiti leksikografiji mogućnost izbora u suglasju s njenim mjerilima i ograničenjima. Polazište je za to u novijim jezikoslovnim gledištima po kojima hrvatski književni jezik u svom standardnom obliku nosi svu hrvatsku jezičnu izražajnost i po kojima standardnost standardnog jezika nije uska skučenost propisom, već leži u tome što su stilske vrijednosti jasno određene i obvezatno izbaždarene.³

To je jedan vidik, onaj iz naše suvremenosti i iz novijih pogleda na standardologiju. Za siguran pristup naglasnim pitanjima njemu valja pridružiti i drugi koji pokazuje kako se u vremenu iza nas prilazilo istom problemu. Istom nakon toga može se jasno vidjeti koji poslovi pripadaju akcentologiji, a što od toga može biti korisno leksikografiji.

Stvari postaju još jasnijima uključi li se u razmatranje i povijesni vidik. Ponajprije, za ovu prigodu i posve iz praktičnih razloga, skoro dvostoljetna proučavanja i bilježenja hrvatskoga naglasnog sustava, od Šime Starčevića s početka prošlog stoljeća pa do u naše dane, moguće je razložiti u tri vremenska razdoblja. Prvom i najdužem ide Karadžić—Daničić—Maretićeva sistematizacija novoštokavskih naglasaka, drugom bi pripadali njeni proširci, ponajviše u leksikografiji, pedesetih i šezdesetih godina našega stoljeća, treće je razdoblje obilježeno prodorom novih modernih jezikoslovnih pogleda u akcentologiju i pokriva dva—tri desetljeća naše suvremenosti.

Karadžićevi i Daničićevi pogledi na naglasno normiranje novoštokavštine ušli su u svu kasniju priručničku literaturu uz neznatne izmjene koje padaju u naše drugo razdoblje. Ipak s vremenom postaje jasnijim što je sve njihovim gorljivim sljedbenicima izmicalo iz vida. Oko razmeđa stoljeća javit će se upozorenja, navlastito iz

² Potanje o tome, pored ostaloga, i u: S. Vukušić: *Nacrt hrvatske naglasne norme na osnovi zapadnog dijalekta*, Istarska naklada, Pula 1984. i I. Zoričić: *Naglasni odnosi i norma*, Školske novine, Zagreb 1990.

³ R. Katičić: *Hrvatski na dlanu*, *Danas*, 11. rujna 1990. Slično tvrdi S. Babić kada kaže: »Sve je dobro, ali sve nije jednako vrijedno... Kad je književni jezik u fazi normiranja i stabiliziranja, tada norma treba biti oštrija, a kad je jednom stabiliziran, kad se zna što je književno, kada je jasno što je stilski neutralno, a što stilski obilježeno, kad se zna što ima koju stilsku vrijednost, tad norma može biti slobodnija.« (S. Babić: *Sve je dobro*, *Vjesnik, Danica*, 27. svibnja 1992).

južnih i zapadnih hrvatskih novoštokavskih krajeva, o razlikama između Karadžić–Daničićeva bilježenja naglasaka i naglasne stvarnosti u tim sredinama, ali su ona, zbog velikoga jezičnog autoriteta te dvojice i zbog romantičarske zadivljenosti tobožnjom čistoćom narodnoga jezika, tada, pa i još zadugo kasnije, slabo dopirala do normativne jezične svijesti. Već 1883. P. Budmani u svojoj raspravi »Dubrovački dijalekat, kako se sada govori«⁴ dopunjava u ponečemu Karadžića. Nešto kasnije prvi je – koliko mi je poznato – M. Milas izrekao nedvojben sud o Karadžićevu naglašavanju dubrovačkih riječi. Govoreći o riječima »što su u Vukovu rječniku zabilježene da su jedino dubrovačke«, on tvrdi: »Akcentujući dubrovačke riječi nije Vuk bio nikako dobre sreće, jer je na mnogim riječima krivo zabilježio akcenta, a opet mu je na gdje kojoj riječi književni, a na gdje kojoj dijalekatski dubrovački akcentat, jer nije znao da se govor dubrovački nešto malo u akcentu razlikuje od općega štokavačkog akcenta.«⁵ Na početku našega stoljeća čuju se slični glasovi i iz zapadnih hrvatskih ikavskih novoštokavskih područja. Javlja se Grga Tomljenović⁶ i Milan Japunčić.⁷ Oni su dobro zapazili razlike u naglašavanju između svojih novoštokavskih idioma i Karadžićeva bilježenja naglasaka, ali »vrijeme je bilo gluho za njihove riječi.«⁸ Istina, P. Budmani unio je nešto dopuna u dijelove Akademijina rječnika koje je uredio, ali ipak većina toga ostade na marginama.

Istom o polovici stoljeća kad su u nas vidno narasle potrebe za modernim i opsežnim dvojezičnim rječnicima u kojima bi bio označen i naglasak, leksikografi su se prije svih drugih jezikoslovaca našli pred nemalim teškoćama. Osobitu je poteškoću predstavljao dio leksika, mahom novijeg postanja, što ga nije bilo ni u Karadžića ni u drugih starijih leksikografa. U takvim prilikama jedini je siguran izvor naglasnih podataka mogla biti živa jezična zbilja sredine kojoj je djelo prvenstveno namijenjeno. Kako u to vrijeme akcentologija nije još umjela reći što je i kakva je u svim pojedinostima hrvatska naglasna norma, taj je izvor istobno i uvećao naglasna kolebanja. Dvije su pojave utjecale na to i na razlike između zapisanih i u praksi proširenih naglasaka. Prva djeluje iz cjeline jezičnog sustava, iz njegove opće težnje da se mijenja po mjeri inherentnih zakonitosti. Druga je pojava izvanjska i dolazi iz pogrešnog uvjerenja da je u svemu prikladno jedino naglašavanje što je zapisano u Karadžićevim i Daničićevim djelima. Stoga su nerijetko leksikografi preuzimali naglaske iz njihovih djela i onda kad su u praksi slušali da se drukčije naglašava u okviru općih novoštokavskih propisa. Na taj je način s vremenom ponešto iz uporabne norme prodrlo u priručničku literaturu, najviše u njen najotvoreniji, rječnički dio: *òpis*, *òprost* (AR), *prórez* (BR), *přvī* (ANR), *istecī* (ANR)...

⁴ P. Budmani: Dubrovački dijalekat, kako se sada govori, *Rad JAZU*, LXV, str. 155–179.

⁵ M. Milas: Ispravci dubrovačkih riječi u Vukovu rječniku, *Rad JAZU*, CXXXVI, str. 224.

⁶ Gr. Bud. Tomljenović: Bunjevački dijalekat zaleđa senjskoga s osobitim obzirom na naglas, *Nastavni vjesnik*, 19, Zagreb, 1911, str. 335–348, 401–414, 483–499 i 579–604.

⁷ M. Japunčić: Osobine bunjevačkog govora u Lici, *Nastavni vjesnik*, 20, Zagreb, 1912, 266–273.

⁸ S Vukušić, o. c., str. 54.

uglavnom po načelu da je novinā više što je djelo mlade. Istodobno, međutim, ni obratni slučajevi nisu rijetkost: povodeći se u mnogočemu za starijim vrelima, rječnici donose ponekad naglasne likove koji su u priopćajnoj praksi slabo u običaju: *põrez* (AR), *põlēt* (AR), *õkūs* (AR), *nebõder* (DJR), *međuzglobnī* (BR) i dr.⁹

Danas su i u akcentologiji vidici jasniji pa je posve zabačeno gledište po kojemu se uzimaju u obzir krajnosti: oslanjanje samo na zapisano ili samo u praksi potvrđeno naglašavanje. Ni isključiva dvodioba naglasnih ostvarajā na prihvatljive i neprihvatljive ne može svagada postojati bez proširakā i utočnjenjā. U rasponu između standardnoga i nestandardnog još su barem dvije mogućnosti: dubliranje (napose kad je teško utvrditi koja inačica preteže) i stilska rezerva. Ogladat ćemo potanje svaki od ta četiri stupnja hijerarhijske ljestvice.

Znatan dio hrvatskoga novoštokavskog naglašavanja jednoznačno je određen i poklapa se na organskoj i standardnojezičnoj (pisanoj i izgovornoj) razini. (Dakako, ovdje se može potpuno zaboraviti sve što se na tom području javlja naprosto kao pogreška i znak prozodijskog nemara.) Jasno je da će u takvih primjera pisac rječnika zabilježiti samo jedini sustavni naglasni lik.

Za raščlambu ostaje dio, također opsežan, u kojemu su naglasni odnosi, s brojnih razloga, zamršeni i nesređeni. U takvim slučajevima sud je lagan kad se sigurno može utvrditi da je jedna od inačica što ih bilježe pisani izvori ili donosi praksa i sustavnija i proširenija u hrvatskom jeziku. Za to je primjera dosta, znatno ih je po novijim akcentološkim radovima, dijelom su ušli i u neke rječnike,¹⁰ pa ovdje spominjemo tek nekoliko. Kada je u naglasnom tipu *õglās* u dvosložnih imeničkih tvorenica zapisan kratkosilazni i dužina, a u priopćajnoj se praksi čuje kratkousilazni (*izrēz : izrez, õtkūp : õtkup, ũzõr : ũzor...*), prihvatljiviji je drugi naglasak ne samo stoga što je danas prošireniji nego i zato što po svoj prilici u govornoj praksi hrvatskog jezika drukčije nikad nije ni bilo. Iz istih su razloga za hrvatsko naglašavanje reprezentativni likovi GA *mēne, tēbe, sēbe...* u zamjenica; *pīvī, pa dvājū, trijū, četirijū...* u brojeva; *bīstra, mīska, tānka, ũska...* u pridjevnikih likova ženskog roda; *izrāsti, izvūci... brõjēci, želēci...* u glagola i dr.

U ovoj je skupini teži odabir kad se za jedan od više likova može dokazati iz cjeline jezičnog sustava da je prihvatljiviji, ali mu je u govoru određenih skupina proširenost ponešto sužena. Tako je u imenica s dočetkom *-ovnica* sustavije *dõmõvnica, pūtõvnica...* od proširenijega *domõvnica, putõvnica...* I odsutnost dužine s krajnjeg sloga trosložnih tvorenica dio je šireg procesa u razgovornom jeziku po većim mjestima. Koliko god su takvi naglasni likovi jedino stvarno postojeći u nekih skupina govornika (neštokavci i nenovoštokavci, npr.), za naglasnu normu oni nisu prihvatljiviji, napose u složenica sa *-kāz, -mēt, -pīs: ĩgrokāz, mīljokāz, pūtõkāz... nõgomēt, pūškomēt, vātromēt... bākropīs...*

⁹ Više primjera donose radovi navedeni u bilješci 2.

¹⁰ To napose vrijedi za Aničev *Rječnik hrvatskog jezika*. Usp. S. Vukušić, Naglasak u Aničevu Rječniku hrvatskoga jezika, *Jezič. god.* 39, br. 4, str. 119-122.

Ostaje sada dio korpusa u kojemu se književnonaglasna prihvatljivost mora pro-
tegnuti na dva, katkad i tri lika različite vrijednosti. Iako su o tom postupku gledišta
različita pa ga pisci priručnika češće izbjegavaju, za naglasak je to nemoguće ba-
rem u dva slučaja, i to kada je stanje takvo da još ne prevladava jedno rješenje ili
kad se radi o pojavi koja jest rubna, ali se ne može zanemariti. Za prvo je zoran
primjer naglasak dijela pridjevnih složenica, a za drugo silazni ton izvan početnoga
sloga u nekih kategorija riječi.¹¹

Ne ulazeći potanje u prilično zamršeno pitanje naglasaka pridjevnih složenica,
ovdje možemo tek naznačiti da se tu radi o živom naglasnom procesu koji ne
dopušta samo jedno rješenje. Koje složenice nastaju po obrascu pridjev + o +
pridjev: *nōv(ī) + o + gřčĕkī*, ili višesložni predmetak + pridjev: *ūnutar + strānačkī*,
imaju nestabilan prozodijski status. Govoreći općenito, moglo bi se ustvrditi da se u
toj skupini javljaju čak četiri naglasne inačice, i to: *novōgřčĕkī* (s kratkouzlaznim na
spojniku, kako je obično i često u kraćih složenica), zatim *nōvogrčĕkī* (s naglaskom
prve osnove, što se širi iz prakse i dobro je posvjedočeno i u sličnih tvorenica:
djĕlotvōran, mūkotřpan...) Usto ni jedan ni drugi naglasak nije u neskladu s temelj-
nim odrednicama naglasnog sustava standardnog jezika. Ostale su inačice: *novō-
gřčĕkī* (naglasak druge osnove, što je gotovo redovita pojava kad je na tom mjestu
uzlazni ton, ali ovdje nije tako), zatim s preinačenim kratkouzlaznim u druge o-
snove: *novogrčĕkī* i, najzad, dva naglasaka kad je složenica duga: *ūnutarstrānačkī*.

I bez dalje raščlambe očito je dvoje. Prvo, akcentologiji ostaje da za svoje po-
trebe i na korist leksikografiji istraži i opiše problem. Drugo, pri tome će jamačno
morati odbaciti krajnosti: bilježenje samo jednog naglasaka u složenica ili donošenje
svih. Ostaje dubliranje u našem primjeru: *nōvogrčĕkī* i *novogrčĕkī*, dakle, dva lika pod-
jednako stilski neutralne vrijednosti.

Treća je od spomenutih mogućnosti da se zasebno naznače naglasni podaci koji
nose stilске vrijednosti. O tom pitanju ni akcentologija nije još rekla sve što se od
nje očekuje. Ipak, s pravom bi se moglo tvrditi da će u naglasnu rezervu ići naj-
manje oni naglasni ostvaraji koji su znak starine ili su obilježje novijih razvojnih
pomaka u okviru opće norme. Tako primjerice brojne međuslogovne preinake danas
gube ili su već izgubile neutralnost i zvuče kao starinska ili narodska izgovorna
obilježja. A to znači da nepreinačeni i preinačeni naglasni likovi ostaju u jeziku,
samo se funkcionalno razlikuju, i to tako da prvi dolaze u neutralnom priopćavanju,
a drugi će doći u kojoj zasebnoj prigodi, npr.: A jed. *planīnu – plāninu, sramōtu –
srāmōtu...* L jed. *u rādosti – u radōsti, na ĩspovijēdi – na ĩspovijēdi...* G mn.
sīnōvā – sinōvā, mōmākā – momākā...

Ostaje najzad četvrta mogućnost s hijerarhijske ljestvice u kojoj je sve što bilo s
kojeg ralogu nije prihvatljivo naglašavanje u književnom jeziku. A to su već podaci koji
su značljivi svojim izostankom pa ih ne treba izrijekom spominjati. Samo u rijetkim

¹¹ O drugome v. S. Vukušić. O silaznom naglašavanju nepočetnog sloga. *Jezik*, god. 40, br. 3, 1993, str. 76-79.

slučajevima možda bi se moglo odstupiti od toga, napose kad je u govoru jako prošireno kakvo nehrvatsko naglasno obilježje ili se ono nameće iz razgovornog jezika.

Istom u konačnici takvog pristupa uobličiti će se slika naglasnog sustava u njegovoj punini i bit će očito da je u normi sve što je u sustavu, sve što je književni jezik stvorio, samo je različite stilske obilježenosti. I pogled na naglasna kolebanja na taj način biva jasnijim. Pred takvom slikom najzad leksikografu ostaju druge brige, ostaje i pitanje koje sve naglasne likove zabilježiti, a koje možda izostaviti. Iscrpan opis stanja sa svim potankostima na sve četiri naglasne razine (prihvatljivije, dublete, stilska rezerva, neprihvatljivo) moguće je očekivati i tražiti u akcentološkom rječniku ili u specijalnom prozodijskom priručniku. U ostalim tipovima rječnikā izbor će biti jačno sužen. Ipak, odluka, uz pohvalu i pokudu, kao i uvijek u ovakvim prilikama, pripada samo piscu.

DIE QUELLEN DER AKZENTSCHWANKUNGEN IN DEN NEUEREN WÖRTERBÜCHERN DES KROATISCHES

Zusammenfassung

In diesem Artikel wurden zwei Grundquellbereiche der Nichtübereinstimmung beim Akzentuieren in der neueren Wörterbücherliteratur dargestellt. Die erste äußert sich in der Unstimmigkeit zwischen der vorgeschriebenen Sprachnorm und der Anwendung des Akzentes. Die zweite ist in jenen Bereichen zu bemerken, wo die Akzentuierungsnorm heute noch nicht ganz stabil ist und deshalb kommen sie als doppelte Formen (manchmal sogar als dreifach) vor, wie das beispielsweise im Teil der Adjektivzusammensetzungen der Fall ist. Die Schwankungen können nur durch die klare Darstellung von Stilschichten des Akzentes beseitigt werden, indem dabei klargelegt wird, was annehmbar ist, was sich dublierenlaßt, was in der stilistischen Reserve bleibt und was unannehmbar ist. Eine ausführliche Darstellung des Zustandes mit allen Einzelheiten auf allen vier Akzentebenen ist in den Akzentwörterbüchern oder in dem speziellen prosodischen Handbuch zu erwarten. In anderen Typen von Wörterbüchern aber wird die Wahl einigermaßen verengt.